

UDK: 82/81

Shohruh QOSIMOV,

O‘zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti katta o‘qituvchisi

E-mail: shohruhqosimov@mail.ru

Filologiya fanlari doktori, professor S.Zokirova taqrizi asosida

UPDATE IN THE MEDIA AND SOCIAL THOUGHT: THE ROLE OF UZBEK NATIONAL RENAISSANCE LITERATURE IN IT

Annotation

The article talks about updates in media and social thinking and the role of Uzbek national renaissance literature in this. In order to reveal the topic of the article, scientific research works of foreign and local scientists were used.

Key words; social thinking, national literature, mass media, literature analysis, renaissance period

ОБНОВЛЕНИЕ В СМИ И ОБЩЕСТВЕННОЙ МЫСЛИ: РОЛЬ УЗБЕКСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ РЕНЕССАНСА В НЕЙ

Аннотация

В статье говорится об обновлениях в медиа и общественном мышлении и роли в этом узбекской национальной литературы эпохи Возрождения. Для раскрытия темы статьи использованы научные исследования зарубежных и отечественных учёных.

Ключевые слова; социальное мышление, национальная литература, средства массовой информации, литературный анализ, период Возрождения.

OAV VA IJTIMOY TAFAKKURDAGI YANGILANISH: BUNDA O‘ZBEK MILLIY UYG‘ONISH ADABIYOTINING O‘RNI

Аннотация

Maqolada OAV va ijtimoiy tafakkurdagi yangilanishlar va bunda o‘zbek milliy uyg‘onish adabiyotining o‘rni haqida so‘z boradi. Maqola mavzusini ochib berish maqsadida xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar; ijtimoiy tafakkur, milliy adabiyot, OAV, adabiyotlar tahlili, uyg‘onish pallasi.

Kirish. Milliy mustaqillikka erishish boshqa sohalarda bo‘lgani kabi ommaviy axborot vositalariga ham yangilanish, milliylik, millatparvarlik, milliy tiklanishga asoslangan faoliyatni taqazo etdi. Shu munosabat qator gazeta va jurnallar tashkil etildi, ularning mazmuni mustaqillik mafkurasini aks ettirishi jihatidan boyitib borildi. Yurtimiz faoliyat olib borayotgan ziyolilar, tarixchi, adabiyotshunos, tilshunos olimlar bilan davra suhbatlari tashkil etildi. Ularda milliy mustaqillikni asrash, yoshlarda vatanparvarlik tuyg‘usini o‘stirish uchun qanday omil va vositalardan foydalanish kerak, degan savollarga javob qidirildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tabiiyki, bunda OAV da o‘z davrining fenomenal harakati bo‘lgan jadidchilikni eslash, jadid ziyolilari maslagiga qaytish, bir so‘z bilan aytganda millat qiyofasini mustaqillikka mos, o‘zbekona ruhda, bag‘rikenglik g‘oyalari bilan chiqishlarning o‘rni beqiyosdir. Xuddi shunga misol tariqasida 1996 yilda “Ma‘rifat” gazetasida davra suhbatlari tashkil etiladi va milliylik mezonlari, yurt ertasidan qayg‘urish masalalariga yechim qidirilgan. Gazeta bosh muharriri Sa‘dulla Hakimning savollariga olimlarning bergan javoblari hozirgi kun uchun ham o‘z ahamiyatini, qadr-qimmatini aslo yo‘qotgan emas. Masalan, adabiyotshunos olim B. Qosimov: “Millatning qiyofasi deganda men nimani tushunaman? Dunyoda yuzlab-minglab millatlar bor, ular bir-birlaridan o‘zlariga xos xususiyatlariga ko‘ra farq qiladilar. Bu xususiyatlarni tarixchilar yaxshi o‘rganishgan, har bir millatning o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatib berishgan. Shu jumladan turkiy xalqlar, xususan o‘zbek millati haqida ham shunday gaplarni uchratish mumkin. Yorqin misol tariqasida Ahmad Zaki Validiyning Turkistonga bag‘ishlab yozgan asarini keltirish mumkin. Unda bu masalalarga u kengroq qaragan. Shubhasiz, buning markazida o‘zbeklar turadi. Ularga xos muhim milliy xususiyatlardan bittasi jonlilikdir — bitmas faollikdir, deydi Validiy. Jaloliddin Rumiyan tortib keyingi davrlarda o‘tgan kishilardan misollar keltiradi. Turmushning eng og‘ir mushkulotlarida ham sabr-toqatlilik, chidamlilik, ochiq fikr va serfarzandlik bu xalqqa xos. Va yana aytadiki, bu millat ortiqcha semirib ketmasligi uchun nafsini tiya oladi. Intizomsevarligi bilan ajralib turadi. Kurashlar, uloqlar,

ko‘pkarilar asrlardan buyon bu xalqni chiniktirib kelgan – degan fikrlarni bayon etgan. Ma‘lumki, olim tilga olgan shaxs Ahmad Zaki Validiy jadidchilik harakatini faol o‘rgangan shaxslardan bo‘lgan[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Jamiyatni ma‘naviy-ma‘rifiy jihatdan isloh qilish, yangilash asrimiz boshidagi jadidchilik harakati faoliyatining asosini tashkil etadi. Binobarin, “jadid” so‘zining o‘zi ham “yangi” demagan ma‘noga ega. Milliy uyg‘onish davri o‘zbek adabiyoti namunalarning milliy matbuotdagi targ‘ibi shubhasiz, millatimiz hayotida ma‘naviy yangilanish, ma‘rifiy yuksalish jarayoniga ham ta‘sir ko‘rsatdi. Jadidchilik harakati haqidagi tadqiqotlardan ma‘lum bo‘ladiki, milliy ziyolilarimiz haqiqiy ma‘nodagi fidoyi insonlardir, ular uchun millat, hurlik, ma‘rifat masalasi har qanday shaxsiy muammolardan baland turgani ayni haqiqatdir. Ular millatni uyg‘otish, millat yoshlarini ma‘rifatli qilish maqsadida teatr truppalari barpo etdilar, yangicha maktablar ochdilar. Darsliklarni o‘zlari yozdilar, o‘zlari ta‘lim berdilar. Buning evaziga moddiy manfaatni talab etmadilar, kerak bo‘lsa shonli yo‘lda jonlarini fido qildilar. Bundan tashqari olimning “Fidokor” gazetasiga bergan intervyusi ham nihoyatda samimiyat bilan ifodalangan. Shu o‘rinda publitsistikaning intervyu janri to‘g‘risida bir-ikki mulohazani bayon etsak. Bu istiloh ingliz tilidan tarjima qilinganda, “o‘zaro suhbat” degan ma‘noni anglatadi. Jumladan, jurnalistika nazariyasida bunga ham usul, ham janr sifatida yondashuv kuzatiladi. O‘zaro suhbat asosida suhbatdoshning ma‘naviy, intellektual, e‘tiqodiy, shaxsiy xususiyatlari namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, savol beruvchi, ya‘ni suhbat-intervyuni tashkil etuvchining o‘z uslubi, suhbatdoshga yondashish pozitsiyasi bo‘lishi kerak. Aks holda, u o‘zi istagan javobni ololmasligi, suhbat mazmunini mavzudan uzoqlashtirish mumkin. Yana ham ochiqroq aytadigan bo‘lsak, intervyu shunchaki ma‘lumot olish usuli emas, balki usta musavvir o‘laroq suhbatdoshi portretiga chizgilarni, ayrim shtrixlarni ham bera olishi shart. Shu bilan birga jurnalist yoki muharrirdan bir vaqtning o‘zida ham axborot oluvchi va axborot uzatuvchi pozitsiyasini egallash mahorati talab etiladi[2]. Chunki

har qanday publitsistik asar zamirida ma'lumot berish tamoyili bo'ladi. Bunda taqdim etilayotgan ma'lumotlarning manbasiga ham havola ko'rsatilsa, uning ishonchligi va jiddiyligi ortadi. Shu tariqa jurnalist suhbatdoshini ham, o'quvchini ham ishonтира olishi yoki aksincha bo'lishi mumkin. Bunday ma'lumotnoma xarakteridagi intervyu materialda jo'yali, mantiqiy, izchil nutq, publitsistik uslubga katta ahamiyat qaratilishi kerak. Shunday qilib, jurnalist muayyan mavzudagi bo'lajak suhbatga tayyorgarlanish asosida uning uslubiy va lingvistik kompozitsiyasini, material strukturasi ham rejalashtirib olishi kerak bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Intervyuda jurnalist suhbatdoshi javoblarini shunchaki yozib oluvchi emas, balki ko'tarilgan mavzuning dolzarbliligini, murakkabligini his eta olishi, uni talqin qilishdagi ba'zi nomuvofiqliklarga, fikrlar to'qnashuviga, tayyor turishi talab etiladi. Shundagina u shunchaki qalam va qog'oz tutgan shaxs emas, jarayonning, mavzuning faol tahlilchisiga aylanadi. Bunday intervyu suhbatni suhbat mavzusi bo'yicha muayyan darajada bilimga ega bo'lgan, ish tajribasi va uslubiga ega jurnalist uyushtirishi maqsadga muvofiq. Aks holda suhbatda OAV faoliyatiga nisbatan ishonchsizlik, jurnalistda esa kasbiga nisbatan loqaydlik paydo bo'lishi mumkin. Shunday qilib savollarni har tomonlama puxta tuzilishiga, suhbatning davomiyligiga va ayni paytda materialning to'laqonli bo'lishiga erishiladi.

Ya'ni savollar shunchaki, "ha" yoki "yo'q" javobini taqazo etmasligi kerak. Odatda intervyu yuz foiz faktik xarakterga bo'lmasligi kerak, ya'ni unda aniqlik emas, muloha, tahlil, yechim, konsepsiya bo'lishi darkor. Shundagina analitik karakter kasb etib, jamiyat va odamlar uchun ko'prof foydali bo'lishi mumkin. Suhbat – intervyu jurnalistika nazariyasida axborotlar guruhi sifatida talqin etilsa ham, u to'g'ri tashkil etilishi munosabtiga ko'ra, empirik ahamiyat kasb etadi.

Mustaqillik yillariga kelib barcha ommaviy axborot vositalari fikr almashish, tegishli soha vakillari bilan suhbat qurish asosida yangiliklarni, o'zgarishlarni, ma'lumotlarni taqdim etish imkoniyatidan faol foydalanana boshladi. Diqqatga sazovor jihati shundaki, tajribali jurnalistlar aynan suhbatli materiallar asosida o'quvchini bevosita ma'lumotlar manbasiga olib kiradi. Xuddi shunday milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti, unga asos bo'lgan uyg'onish motivlarini to'laqonli tasavvur qilish uchun shu davr bilan shug'ullangan olimlar guruhi bilan gazeta va jurnallardagi suhbatlarga katta ahamiyat qaratildi. Ozod Sharafiddinov, Ibrohim G'afurov, Umarali Normatov, Begali Qosimov, Naim Karimov kabi ziyolilarining millatga muhabbat, milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyotining muhim qirralari to'g'risidagi suhbatlarning tashkil etilishidan asosiy maqsad, o'tgan XIX asr oxirlaridagi voqelik, XX asrning boshlaridagi vaziyat va qarama-qarshiliklar fonida shakllangan uyg'onish mohiyatini olimlar nigohi vositasida ko'rsatish, zahmatkash ilm ahliga esa izlanishlari natijasini taqdim etishga minbar vazifasini o'tadi. Shuning uchun olimlar bilan tashkil etilgan aynan milliy uyg'onish davri bilan bog'liq savollarda suhbatni rag'batlantirish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanildi, tarixiy faktlar, asl haqiqatning obrazlarga singdirilgan holati, dramaturgiyadagi takror va yangilanishlar, badiiyatdan ko'ra ijtimoiylikning ustivorligi, qatag'on mashinasining shafqatsizligi, ziyoli

qatlarning ko'pchilikdan pinhon hayoti savollar tabiatidan kelib chiqib ochiq qilinish imkoniyatini yaratdi. Shu bilan birga ommaviy axborot vositalarida jurnalistlar aynan jadidchilik uchun maxsus ruknlar ham tashkil etishga, seriyali suhbatlar uyushtirishga harakat qildilar.

Qolaversa, istiqolning dastlabki yillarida ya'ni olimlar tomonidan jadidchilikka oid tadqiqotlarga endi yo'l ochilganda, jurnalistning bu davr mohiyatini yorituvchi mualliflik asarini nashr etishi haqiqatdan yiroq edi. Shuning uchun har bir gazeta, jurnal sahifasi yoki ko'rsatuvda jurnalist yangiliklarni yetkazish vositasini, suhbat mazmuni, olimning ilmiy farazi asosiy axborot manbai bo'lib qolgan edi.

"Bunday Vatanni, bunday xalqni sevish kerak. Sevgan odamgina fidoyi bo'la oladi. Demak, birinchi navbatda, sevgi tuyg'usini tarbiyalash kerak. Sevish esa faqat mard, olijanob kishininggina qo'lidan keladi. Mardlikni tarix, ibrat tarbiyalaydi. Bu yerda o'yab ko'radigan nuqta ko'p. Oila, maktab, mahalla, ishxona, ustoz-shogird munosabatlari, davlat-idora ishlari, gap va ish birligi masalalari,- bular hammasi tarbiya. Bular orasida, shubhasiz, adabiyotning betakror bir o'rni bor. Lekin, *avvalo, yurakka cho'g' tashlay oladigan olovli so'z – yuksak adabiyot kerak. Ikkinchidan, uni qabul qilib ola oladigan muhit – adabiyotsevar qalb lozim. Shundagina tanparvarlik o'rmini vatanparvarlik egallaydi.*"

"Bugun mamlakatimiz va xorijdagi bu soha mutaxassislari yakdil e'tirof etadilar: jadidchilik va jadid adabiyotini o'rganish bo'yicha ilmiy maktab O'zbekiston Milliy universitetida yaratildi va uning asoschisi O'zbekiston Respublikasi fan arbobi, filologiya fanlari doktori, professor Begali Qosimovdir. Ustoz Ozod Sharafiddinov ta'biri bilan aytganda: "Butun O'zbekistondagi milliy uyg'onish davrini, uning adabiyotini o'rganishni istagan yoshlar Begali atrofida uyusha boshladi, butun bir ilmiy maktab shakllandi"[1]. "Sharq yulduzi" jurnalida bosilgan yuqoridagi maqolada olimning ma'naviy qiyofasi, hayotiy a'moli yaqqol ko'zga tashlanadi. Begali Qosimov o'ta talabchan (*bu xususiyat eng avvalo o'ziga nisbatan edi – ta'kid bizniki Sh.Qosimov*), ziyarak, mas'uliyatli, jonkuyar inson edi. U adabiyotning sofligi, ilmiy haqiqat, jamiyat foydasi uchun doimo kurashib yashagan. Jamiyatdagi loqayd, ilmdan moddiy manfaat kutuvchi, unvonu ordenlarga intiluvchi qatlamdan doimo nafratlanagan. Yirik monografiyalarning birida uzoq yillar oldin talabasi yozgan diplom ishidan iqtibos keltirish va uni e'tirof etishni olimlik fazilati deb bilgan. Yoshlarga motivatsiya berishda, to'g'ri ilmiy faoliyatga yo'naltirishda chin ma'noda rahbarlik qilgan. Har bir insonda fidoyilik, muhabbat tuyg'usi bo'lsagina, tanparvarlik emas, chinakam vatanparvarlik bo'ladi, degan mulohazalari bugungi kun uchun ham ahamiyatlidir.

Xulosa. Shunday qilib ommaviy axborot vositalarida milliy uyg'onish davri adabiyoti goh intervyu, ba'zan reportaj, publitsistik nutq, voqea-hodisalarga olimlar nigohi bilan yondashuv shaklida birlashdi. Ularda jurnalistika va publitsistika qonuniyatlari asosida, voqelik, ma'lumot, tahlil, mulohazalar sodda, ravon tilda, hujjatlilik asosida qizg'in targ'ib etildi. Davr talabiga binoan jadidchilik va jadidshunoslik, yangi adabiyot masalalari faktlar, hodisalar ko'lam, voqelik natijalari to'g'risida tezkor, sifatli xabar berishga asoslandi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston qiyofasi. Moziyga nazar, muhokama, mushohada. (Davra suhbat). // Ma'rifat, 1996, 6 mart. 0,1 b.t.
2. Milliy uyg'onish: uning mohiyati nimada? (intervyu: Nurboy Jabborov suhbatlashdi). // Fidokor, 2002, 21 noyabr. 0,4 b.t.
3. Adabiyatga aylangan lahza. // *Sharq yulduzi*, 2012–6.